

VARIA

– KÖZLEMÉNY –

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT SZABÓ JÓZSEF

BOLERATZKY LÓRÁND
egyetemi magántanár

Száz éve, 1909. április 13-án Hódmezővásárhelyen született Szabó József, korának egyik kiemelkedő jogtudósa, a szegedi József Attila Tudományegyetem egykori professzora és dékánja. A magyar jogásztársadalom kimagaslóan jól képzett alakja volt, aki bölcsességével és példamutató emberi helytállásával szétlobbant üstökösként világot előttünk.¹

Tudományos érdeklődése igen széles körű volt: az alkotmányjog, a jogbölcsélet, a nemzetközi jog és az összehasonlító jog széles területén egyformán otthonosan mozgott, szinte polihisztornak tekinthető.

Tanulmányait a vásárhelyi református gimnáziumban, illetve a szegedi egyetem jogi karán végezte kítűnő eredménnyel. Alkotmányjogi és jogbölcséleti tanulmányait a Búza László közbenjárásával elnyert bécsi ösztöndíjjal kezdte, ahol Bibó Istvánnal került szoros kapcsolatba, majd az oxfordi, illetve a genfi egyetemen, illetve az Institut Universitaire de Hautes Études Internationales-on, valamint a Hágai Nemzetközi Bíróságon folytatta. Ezt követte hollandiai, majd oroszországi tanulmányút. Az egyéves genfi tanulmányok alatt került kapcsolatba Wilhelm Röpkével, a kiváló közgazdász professzorral, akivel kapcsolata szoros barátsággá alakult. 1940-ben került bírói pályára, és rövidebb időn keresztül a közigazgatási bíróságnál szolgált. Az itt szerzett tapasztalatok egész életére termékenyítőleg hatottak. 1941-ben a kolozsvári egyetemen Horváth Barnánál, a kiváló jogbölcsésznel szerez egyetemi magántanári képesítést, aki az angolszász tudományosság egyik prominens képviselőjének is tekinthető. Horváth Barna és Búza László Szabó József jogi munkásságát így jellemezte a habilitációs eljárás során:

„Hatalmas és fáradhatatlan szorgalom jellemzi ezeket a munkákat – írta Horváth Barna –, amelyek kétségbevonhatatlan bizonyítéka az irodalmi apparátus, amelyre támaszkodnak. A folyamodónak kétségtelen a kritikai képessége. Éles logika jellemzi.

¹ BOLERATZKY LÓRÁND: In memoriam Szabó József. *Jogtudományi Közlöny*, 1992. július, 343–344.; és Uő: *Életformálók*. Budapest, 2007, 25–28.

Éles kritikája és logikája néha úgy működik, mint túl éles penge, túlhasít, túlzásokba szalad. Gondolkozása erőteljes. Kifejezőképessége jelentékeny. Műveiben a gondolkodásnak olyan energiája nyilvánul meg, hogy tudományos működése elé legszebb reményekkel tekinthetünk.”

„Szabó József egész munkássága – hangsúlyozta Búza László – egy sokra hivatott ifjú értékes alkotása. Ki kell emelnünk alaposágát, a szakirodalomban való teljes tájékozottságát, éles elméjű kritikáját a sokszor figyelemreméltó új szempontjait.”²

1947-ben a szegedi egyetem a magyar és az összehasonlító alkotmányjogi tanszékre hívja meg professzornak. 1950-ben Bibóval együtt politikai okból elbocsátják, s mivel sehol sem alkalmazták, megpróbálja családjával együtt az országot elhagyni, ez azonban nem sikerült. Jellemző, hogy a kar tanulmányi osztályvezetője a Kari Tanács tagjait arra kényszerítette, hogy halálbüntetés kiszabását kérik, de nem a disszidálási kísérlet miatt, hanem, mert külföldi könyveket fogadott el, „megrontotta az ifjúságot külföldi szellemiségével és akadályozta a kommunizmus építését.” A bíróság végül is két és fél évi, feleségét pedig 8 hónapi börtönrre ítélte. A Márianosztrán és Miskolcon töltött börtönének után rendőri felügyelet mellett szabadult: állástalanság és nélkülözés jutott osztályrészeül.

1956-ban az egyetemi ifjúság követelésére visszakerült a jogi karra, ha nem is korábbi tanszékére, de négy év elteltével rokkant-nyugdíjba helyezik súlyos asztmája miatt. Eltávolításának valódi oka az volt, hogy az oktatási miniszternő feddhetetlenségi bizonyítványt követelt, amely azonban a kegyelmi intézkedés miatt nem volt beszerezhető.³

Újra kiszorul a tudományos életből és csak a Verdrosszal való barátság révén sikerül néhány tanulmányt külföldön megjelentetni. Csekély nyugdíját külföldi szövegek fordításával pótolja. 1989-ben a Művelődésügyi Minisztérium rehabilitálja, és az egyetemtől a „professor emeritus” címet kapja. Nyugdíjának emelését halála előtt egy hónappal kapta meg börtönéveire tekintettel. 1992. február 15-én halt meg.

A mintegy százra tehető tudományos munkái közül néhány: *Demokrácia – közjogi bíraskodás, A szuverénitás, A jog alapjai, A jogászai gondolkodás bölcselete*, az újabbak közül pedig *Alkotmányunk szelleme, Történelmünk útjai*, valamint *A törvényhozás, közjogi bíraskodás és kultúra további reformja*, melyek közül egyesek csak halála után jelentek meg, a *Ki a káoszból – vissza Európába* című kötetben.⁴

1989-ben Magyarország visszanyerte szuverénitását és lehetőséget nyert arra, hogy alkotmányjogi rendszerét maga határozza meg. Ez óriási lehetőséget jelentett, hisz „a magyar jövő olyan lesz, amilyen jogi alapra fektetjük, mert az állampolgárok jogai, lehetőségei a jogi szabályozástól legalább annyira függenek, mint a ma már unalomig hangoztatott gazdasági helyzetétől. Ezért igyekeztek a kommunista párt jogutódai – ha már nem tudták megakadályozni a rendszer bukását – az új rendszer mozgásterét hosszú időre meghatározni saját híveik javára. Sajnos az önálló gondolkodás-

² SZABÓ JÓZSEF: *Ki a káoszból – vissza Európába*. Budapest: Kráter, 1993, 13–48.

³ SZABÓ i. m. 34–35.

⁴ Szabó József műveinek bibliográfiája SZABÓ JÓZSEF: *A jogbölcsélet vonzásában*. Miskolc: Bibor, 1999. (szerkesztette: Szabadfalvi József) 217–225. lapjain olvasható.

ról leszoktatott értelmiségi réteggel sok mindent meg lehetett csinálni. A párt „ügyesen alkalmazta a gyakorlatban manipulációs célra elsajátított lélektani ismereteit, bár az ismeretek hiányánál még nagyobb szerepet játszott a megbízhatatlan ítélőképesség, a szellemi igénytelenség, a hibás egyéni és társadalmi értékrend, az alkalmatlan és érdemtelen volt párttitkárok csoportja, akik igénytelenségükkel mindennemű haladás kerékkötőjévé váltak.”⁵

Az ilyen nagy jelentőségű szabályozásnál fokozott nyilvánosságra lett volna szükség. Természetesen a jogi reformok megvalósítása szakemberekre, mégpedig elsősorban alkotmányjogászokra, vagy összehasonlító jogi szakemberekre – nem pedig más szakterületen jártasokra – tartoznak, és komoly szakértők nyilvános vitáira, hisz a szakemberek is gyakran eltévedhetnek a látszatigazságok útvesztőiben.

Szabó József rámutatott arra, hogy 1848-ban a régi, félféudális alkotmányunkat a többi európai példát követve átalakítottuk, és akkor is az angolhoz hasonló legdemokratikusabb parlamentáris rendszert fogadtuk el, amelyhez a két nép küzdelmeinek hasonlósága vezetett, és amely 1949-ig közmegelegedésre meg is maradt. Ma úgy tűnik, erősen letértünk az angol útról. Az angol Magna Carta mintájára (1215) nekünk is volt a szabadságjogokat biztosító Arany Bullánk, és ugyancsak volt az angol történelmi alkotmányhoz hasonló, történelmi szabadságunkat biztosító történelmi alkotmányunk, amely megvédett az uralkodóházak rendeleti kormányzás bevezetésére irányuló törekvéseitől. A történelmi alkotmány helyett 1949-ben ránk kényszerítették felülről és kívülről, a mi akaratunkkal mit sem törődve, azt a tanács típusú alkotmányt, amelyet egészen más kultúrájú és történelmű népek számára agyaltak ki, és rájuk is erőszakkal kényszerítették, de nálunk sem vált be. Miért kell még ennek járma alatt szenvednünk?⁶

A történelmi alkotmány nem csupán egy „charta”, amely ki van szolgáltatva a véletlenek szeszélyének, hanem egy nép Bibliája, amely történelmének alapelveit rögzíti. Az, hogy az országot csak demokratikusan lehet irányítani, azt jelenti, hogy a népképviselői parlament fölé más hatalmat, mégkevésbé egy bíróságot, vagy népvezérként fellépő más közigazgatási szervet – akik bennünket elnyomhatnának – nem lehet rendelni.

1989-ben a történelmi alkotmányunkról – mint nem létezőről – tudomást sem vettek, és helyette új, fél-sztálinista alkotmánylevelet hoztak, amely azóta is állandó módosításra szorul, de a hibás alapozás miatt eredményt, javulást nem jelent. Természetesen azt is lehetne vitatni, hogy a történelmi alkotmányt – mivel nem egy törvénnyel hozták létre –, ilyen úton egyáltalán meg lehet-e szüntetni? Ez, valamint az angol alkotmány sok évszázados jogalkotás és joggyakorlat terméke, főleg számos szokásjogé, amelyek éppen ezért új törvényalkotással nem is módosíthatók, hanem csak úgy, ahogy keletkeztek: hosszú történelmi folyamat eredményeképpen. Ez természetesen nem akadályozza a jogrend fejlődését.⁷ Lényegében csak annak deklarálására lett volna szükség, hogy az 1949-ben ránk kényszerített szovjet típusú alkotmány és ennek módosításai hatálytalanná váltak.

⁵ SZABÓ i. m. 193.

⁶ SZABÓ i. m. 154.

⁷ SZABÓ i. m. 196.

Egyébként a történelmi alkotmányok annyiban értékesebbek, mint a charták, hogy ezekben nincs taxatív felsorolás, ami problematikusabb, mert könnyen kimaradhat belőle valami, mint esetünkben az államfő parlament-felosztási joga. A történelmi alkotmány tehát sokkal elasztikusabb, ezért gyakorlatilag alkalmasabb, mert széles mozgásteret biztosít a gyakorlati bölcsesség érvényesülésének, s mert a változásokkal lépést tart.

Babits Mihály szemében az ezer éves jogállapot nagyobb és igazabb valóság, mint a politika véletlenjei által teremtett változó helyzetek. Szerinte a magyarság igazi európai hivatása a jogi állandóság védelme; ez a jellegzetesen magyar hivatás. „A magyar mindig – írja – a jogért és elvért lázadozott, szabadságán is jogait értette. Szerinte a jog állandó és az igazság mindig egy. Ez teszi a magyarságot egy magasabb, platonikus jogrend őrzőjévé.”⁸

Az angol jogrendszernek, az angol történelmi alkotmánynak legfőbb jellemzője: a jog mindenek felett való uralma, a ‘rule of law’. Más rendszerek, így pld. a franciaországi prezidenciális rendszer, magában rejtik az elnöki kormányzás teljességét, akár az elnöki önkényuralmat, ami a múltban nálunk is megvalósult. Az elnöki rendszert propagálók nem a demokráciája erősítésére, hanem az ún. felvilágosult abszolutizmusra törekuszenek, amelyből hiányzik a jog uralma, és inkább az önkényes privilégiumok rendszerét jelenti. Az ilyen törekvések azért veszélyesek, mert ez a polgárok többségét kirekeszti az ország ügyeibe történő beleszólásból.⁹

A fentiekből nyilvánvaló, hogy Szabó József a rendszerváltáskor az alkotmányfejlődésnek a hétszáz év alatt Angliában kialakult és legjobbnak tekinthető példáját tartotta követendőnek, nem pedig a német mintát, mert ez összeegyeztethetetlen a parlamentarizmus intézményével, minthogy ennek megengedhetetlen korlátozását jelenti. Igaz az a mondás: Vox populi, vox Dei! A nép által választott parlament az államhatalom legfőbb letéteményese, melyet nem szabad semmiféle módon sem korlátozni.

Mennyire jövőbelátóan fakadt belőle a fohász: „Isten óvja meg szegény hazánkat! Ne engedje, hogy oly régen várt felszabadulásunk idején éppen saját tájékozatlan fiait semmisítsék meg végleg történelmünk ezeréves küzdelmei során megalkotott csodálatos szabad alkotmányából mindazt, amit a majd fél évszázadon át ránk kényszerített katonai megszállás sem tudott végérvényesen semmivé tenni.”¹⁰

Nyilvánvaló, hogy mivel társadalmi bajainkban gyógyírül és védelmül más, mint ez a jog (alkotmány) nem szolgálhat, óriási a jogalkotó felelőssége. „Ráadásul ez a felelősség objectív is, hiszen akárhány szerzőjének egykori jószándéka vagy jóhizmeme nem kárpótolhat esetleges silányságért. Kétségkívül ez nem alapozhat meg semmiféle mentséget vagy kifogást.”¹¹

Szabó József szerint a parlamentáris rendszerbe nem illik bele az alkotmánybíró-ság. Sem Angliában, sem az USA-ban nincs ilyen, mert ez korlátozná a parlament

⁸ SZEKFŰ GYULA: *Mi a magyar?* Budapest, 1939, 37–86.

⁹ SZABÓ i. m. 153–154.

¹⁰ SZABÓ i. m. 197. – Legutoljára az 1989 évi október 19-i, az 1991. augusztus 6-i és az 1991. december 10-i levelében panaszkodott arról, hogy „egyszerűen nem engednek szóhoz jutni” és amikor könyvét megjelentetik már késő lesz.

¹¹ VARGA CSABA: *Jogállami? Atmenetünk?* Pomáz: Kráter, 2007, 205.

szuverénitását. Az alkotmánybíróság léte ugyanis nem áll olyan szilárd alapokon, mint a parlamenté, mert nem közvetlenül a nép, hanem a parlamenti pártok választják. Az eddigi gyakorlat igazolta azt az akkori feltevést, hogy az alkotmánybírák választásánál nem mindig szakmai szempontok, hanem inkább pártérdekek szoktak előtérbe kerülni. Hányszor fordult már elő, hogy a választások sikertelensége az alkotmánybíróság működését is veszélybe sodorta? De talán az sem utolsó szempont, hogy az alkotmánybíróság fenntartása milyen óriási anyagi megterhelést jelent, már csak azért is, mert az alkotmánybírák miniszteri rangban vannak.

Az alkotmánybíróság hatásköre lényegében a parlament hatáskörének a korlátozásából nőtt ki. Ennek felállítása nem mozdítja elő az ország fejlődését, mert ez kizárólag a parlamentre tartozik, nem az alkotmánybíróságra, amely egy jogállamban nem lehet a parlamenttel vetélkedő jogalkotó szerv. Az alkotmánybíróság feladata nem a jogalkotás, nem is az erkölcsi vagy politikai tanácsadás, hanem kizárólag bizonyos jogi természetű kérdések eldöntése.¹²

Másrészt Szabó József megállapítja, hogy az alkotmánybíróságnak azért kellett az alkotmányt értelmezni, mert két alkotmánytörvényünk szerint az alkotmányerejű törvényeket kétharmados többséggel kell megalkotni. Ennek megállapítására azért volt szükség, mert 1945-ben, amikor írott alkotmányra tér át az ország, ilyen többséggel szavazták meg az alkotmányt. Ehhez igazították a kommunista időkben a fontosabb, alkotmányi jelentőségű törvényeket. Erre pedig semmi szükség nem volt, mert a múltban a parlament kétharmados többség nélkül is alkotott törvényeket (pl. a választójogi törvényt). Joggal állapította meg A. V. Dicey alkotmányjogász már 1915-ben, hogy „nincsen különbség alkotmányi és köztörvények között, vagyis a nem alapvető, nem alkotmányi törvények között.”¹³ Ez a megkülönböztetés feleslegesen, károsan és bonyolult szabályozta a törvénykezési eljárást, annál is inkább, mert a kormányok az utóbbi időben kétharmados többséggel csak ritkán rendelkeztek. Ezzel a gyakorlattal a kétharmados törvények csoportja akarva-akaratlanul leértékelődött. Napjainkban csak a református egyház törvényhozása nem alkalmazza a kétharmados többséget.

Szabó József az alkotmánybíróság felállítására helyett a közigazgatási bíróság visszaállítását tartotta volna feltétlenül fontosnak, mert alanyi közjogaink ugyanúgy igénylik a független és jogképzett bíróságok védelmét, mint alanyi polgári jogaink. A közigazgatási bíróság a fordulat évéig kifogástalanul működött, egyetlen hibája a szűken, taxatív megállapított hatáskör volt, amelyet azonban fokozatosan kibővítettek, úgyhogy végül is a képviselőházi választások törvényes megtartása feletti független bírói védelem is hozzakerült. Ma is szükség van független közjogi bíraskodásra. A hatalmak elválasztásának elve megkívánja, hogy a közigazgatás ne lehessen ítélő bíró azokban a közigazgatási ügyekben, amelyekben maga rendelkezett. Enélkül nincsenek nemcsak emberi jogok, hanem demokrácia, közéleti tisztesség és törvényes közigazgatás sem. Szabó József konkrét javaslatot is tett a közigazgatási bíróság szervezeti felépítésére.¹⁴

¹² SZABÓ i. m. 144. és 174.

¹³ DICEY (1835–1922): *Lectures introductory to the study of the law of the constitution*. 1915⁸, Függelék 7. jegyzet

¹⁴ SZABÓ i. m. 127–131.

Szabó Józsefnek a rendszerváltáskor széles körben ismertett elképzeléseit az események nem várt fordulata hamarosan igazolta. Beigazolódott az a francia mondás, hogy „Gouverner c'est prévoir” – kormányozni annyit jelent, mint előrelátni. Valóság-gal jósnak bizonyult. Amikor a jobboldal elveszítette a választásokat, beigazolódott az alkotmány súlyos hiányossága, nevezetesen az, hogy a jogi szabályozást a társadalmi érvényesülésüktől függetlenül, illetve nem a társadalmi elvárásokra fogalmazták meg, nevezetesen a köztársasági elnököt nem ruházták fel a parlament feloszlatai jogával. A magyar alkotmány nyugati szövegek fordításaiból tevődött össze, és így a helyi elvárásoknak nem felelt meg, csak ideológiai igazságokat, politikai liberalizmust képviselt.¹⁵ Sajnos a nagy lehetőséget kevés tudós vette észre, és elhatalmasodott az a nézet, hogy nem az alkotmány szellemét kell figyelembe venni, hanem a törvény betűjét. Ennek hiányossága miatt pedig a kormány helyzete elmozdíthatatlanná vált, bebetonozódott és az ellenzéknek semmi olyan lehetősége nem volt, amellyel az ország érdekeit a diktatúrába hajló kormánnyal szemben érvényesíteni tudta volna. Az alkotmánytörvény szerint¹⁶ „Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét és őrködik az államszervezet demokratikus működése felett.” De hogyan, ha ehhez nincsen eszköze? Pedig már a múlt században írt egyik közjogi kézikönyv szerint is azért van szükség az államfő parlament-feloszlatai jogának a biztosítására, mert „ha az országgyűlés nem kifejezője többé a nép közhangulatának”, akkor a parlament feloszlatai van szükség, és választások kiírására a törvényszerű idő lejártá előtt.¹⁷

Az országgyűlés akkori elnökének: Szabad Györgynek egy hosszabb televíziós nyilatkozatából ma már köztudottá vált, hogy Antall miniszterelnök Kohl német kancellár tanácsára döntött a német alkotmányjogi rendszer átvételéről, amelyet Szabad György meglehetősen szkeptikusan vett tudomásul. Sajnos a kormány elmozdíthatatlanságának széles körű biztosítása megbosszulta magát, mert olyan kormány fennmaradását biztosította hosszú időn keresztül, amely alkalmatlannak bizonyult az eredményes kormányzásra.

A jogállamiság eszméje aligha jelentheti azt, hogy az alkotmány negatív rendelkezése miatt tétlenül kellene szemlélni nemzetünk tönkretételét. Ha a parlament saját önnön érdekeit tekintve nem hajlandó magát feloszlatai, ez nem jelenthet belenyugvást a jogszabály hiányosságába. Rendkívüli idők, rendkívüli megoldásokat követelnek. Mivel az alkotmánybírósnak rendkívül széles hatásköre alakult ki a gyakorlatban, az előállt szükséghelyzetben – sponte sua – követhette volna akár az indonéz alkotmánybíró példáját, amely öt évre eltiltotta a kormányt – annak alkalmatlansága miatt – a hatalom gyakorlásától. Ezzel példát mutathatott volna arra, hogy végszükség esetén az ország folyamatos tönkretételének megakadályozása, valamint a jogrend helyreállítása érdekében olyan megoldást talált, amely az ország lakosságának többségének érdekeit szolgálta volna.

¹⁵ VARGA i. m. 184. és lásd még TECHET PÉTER: A jogállam értelme és haszna. (Kritikai észrevételek a magyar jogállami uchróniáról.) *Valóság* 2008/9, 1–24. és UÓ: Jogállami uchrónia. *Iustum, aequum, salutare* 2008/3, 181–203.

¹⁶ 1989. évi XXXI. Törvény 20. §-a

¹⁷ FERENCZY ÁRPÁD: *A politika rendszere (alkotmány és közigazgatástan)*. Budapest, 1905. 261.